

בעקבות קדימה

בספטמבר 1966 (תשעה חודשים לפני מלחמת ששת-הימים) נערכה בלונדון ועידת מזרחנים, שדנה בבעיותיה המדיניות, הכלכליות והתרבותיות של מצרים בשלטונו של נאצר. בין החיבורים שהוגשו לוועידה זו, ואשר פורסמו לא מכבר, בולט חיבורו של המזרחן האמריקני הנודע פרופ' מאלקולם קאר (1), על מדיניות החוץ המצרית. החיבור זכה לתגובה חריפה מצד נציג בכיר של מצרים לוועידה, ח'אלד מוחי אד-דין, הידוע בשמאלניותו. אנו מביאים בזה את עיקרי השקפותיו ומסקנותיו של קאר.

מדיניות החוץ המצרית והמהפכה

סאל אבידן

● באשר ליחסו לישראל, אנו יודעים כי נאצר יכול לוותר על דימויו כחוד החנית של המדינה, ולכן עליו להתעצם מבחינה מעשית. הצד האחר, המערבי, חייב להרים את גבו ולקבל את חמתית המדינה.

● משעור הבין-לאומי מינה הגורל לארצות-הברית ולברית המועצות כאחד לטפח תקוות רבות לגבי המשטר נאצרי וגם להתאכזב ממנו. יתכן כי עבד אנינאצר גילן קשרים אסטרטגיים ואידיאולוגיים בין מהפכתו לבין זו של ברה"מ, ולכן מסתמך הוא יותר על סיועה ועל עוצמתה— אך יודע הוא, כי סגירתן של כל הדלתות בפני המערב תהיה שואה כלכלית למצרים, תחטל את חופש-התמרון הדפלומטי שלו, תזעזע מדיניות וכלכלית, ותפגע במסד המצרי. תזעזע אף היא את המצרים, לומטיים, מסחריים, ופועלים. בית משלטה משתמש האסטרטגיה המצרית רב ולא לברית המועצות.

חשוב להבין, כי מדיניות נאצר בשני תחומים חיוניים ושנויים במחלוקת—החוקית וההשפעה בארצות ערב—מזה, וסוגי של אי-ההזדהות תוד דגשו האנטי-קולוניאליזם מזה—אין להעתיק מעיון שית דווקא, כי אם מאיך טרסיים מדיניות נאצר, ובעיקר רבות, ומעובדות שאין מנהיג מצרי ער דת הר א שונה שבה נתקלו עבד אנינאצר וקבוצה של מדיניות, היתה כי קיום יציבות מדינית—ניתפניות במצרים מהיב השגת הסדר סביב עם הנטשה

כיצד יש להתייחס אל הסתירות ואל דו-המשמעות שבמדיניות החוץ המצרית? לדברי קאר, הבא לבחון שאלה זו, חלוקים העוסקים בענייני מצרים בין ראיית מדיניותה כמבטאת את תהפוכות המציאות ואת ניצול ההזדמנויות שבה—לבין הגדרתה כמהפכנית, דהיינו, כמושתתת על אדני מהפכת 1952 ועל מטרתיה. יש התוהים עד כמה הופכת „מהפכניות“ זו את מצרים למה שמכונה בפי הקומוניסטים בשם „מדינה סוציאליסטית“—או שמא יש בין ה„מהפכניות“ המצרית לרעיון המדינה הסוציאליסטית, דרכים המקבילות רק באקראי ובמידה מוגבלת. מתוך גילוייה הסותרים של המדיניות המצרית, מנסה המחבר לזהות יסודות „מהפכניים“ מזה—ו„קונכ בניצוליים“ מזה.

ואכן, רבות הסתירות ללא ספור—עד כי נדמה שבתקופות שונות נוסו על-ידי מצרים דרכי-פעולה מדיניות מנוגדות בתחומים השונים:

● בתחום הבין-ערבי חתרו המצרים לאחדות, וזאת על-ידי עידוד הפיכות נגד השליטים השמרניים מזה—ועל-ידי התפייסות ופשרה עמם במסגרת הליגה הערבית וועידות פסגה מזה. ואולם, בעוד שהאחדות הערבית היתה המטרה המוצהרת, חמקו המצרים לא פעם מהזדמנות להתאחד עם מדינות ערביות אחרות; בכך ביטאו, כנראה, לקח שלמדו מפרשת האיחוד עם סוריה: אף כי עבד אנינאצר משיג תמרי כה רבה במדינות ערב בהיותו „נושא-האחדות“, רואה הוא בהגשמתה של זו הלכה-למעשה משום סיוט—ואינו רוצה להיעשות שבו בידי תומכיו, אף שאת התלהבותם עליו לטפח.

(1) Malcolm H. Kerr: "Egyptian Foreign Policy and the Revolution", in P. J. Vatikiotis (ed.) *Egypt since the Revolution* (London, 1968).

מן הצד האחד, לבעלת-ברית שכדאי לברה"מ לטפחה, ומן הצד האחר — ל„גורם-צרות" שרצוי למדינות המערב לפייסו. מצרים „זורעת" מדיניות-חוץ — וקוצרת יבול כספי, בעוד ש- ארה"ב וברה"מ זורעות את כספן בבקשן לקצור תמיכה מדינית.

היזקקותה של מצרים לסיוע כספי למען תכניות הפיתוח שלה יוצרת אינטרס נוסף באקטיביזם שהיא מגלה כלפי ה- עולם הערבי: אינטרס להשיג, בכל דרך שהיא, חלק בהכנסות הנפט של מדינות המפרץ. צרכיה הדחופים והרבים — לעומת עושרן השופע של מדינות אלה — מצדיקים בעיני מצ-רים שימוש בכל אמצעי המבטיח הצלחה בנטילת חלק בעו-שר. לכן ברור, כי עבד אנינאצר יתאמץ, אם על-ידי שידול ידידותי לסולידריות ולשיתוף-פעולה ואם על-ידי לחץ עקיף וחתרנות — להזכיר למדינות כקטר וכוויית את אשר מצפה הוא מהן. גם את התעקשותה של מצרים בתימן והתערבותה הצבאית הגדולה בה יש לבחון בהקשר לאינטרס ארוך-טווח זה: מצרים שילמה מחיר יקר בתימן, בדמים (תרתני משמע) וביוקרה בין-לאומית; ואולם, תימן פירושה דריסת-רגל ב-חצי-האי ערב — ועל כן גם אם היה המאמץ המצרי בתימן „מהפכני" באופיו, מכל מקום הוביל אליו צורך „בלתי-הימנע" כני" במזומנים.

★

בין תרומותיה של המהפכה הנאצרית למדיניות-החוץ המצ-רית כבר הוזכרה יכולתו המדינית והתכסיסית של עבד אני-נאצר, שהפך את מאבקה של מצרים בבריטים ובנחשלות הכלכלית למסע שתכליתו להפכה לכוח שליט במזרח התי-כון — ולמנהיגה ב„עולם השלישי". לכך יש להוסיף, כי ברבות הימים החל מסע זה זוכה בתנופה משל עצמו, והמדיניות הנובעת ממנו כוונה למטרות אידיאולוגיות ושאפתניות יותר מן המוצדק על-ידי הנחות-המוצא שלה. מכאן גילויים של ית-אקטיביזם ושל חיכוך מתמיד וגובר עם המערב, תוך הי-דוק היחסים עם ברה"מ.

ואולם, השיקולים המדיניים והכלכליים שהניעו את מצרים למדיניותה הערבית והאפריקנית, אינם יכולים להסביר את נטייתה לנהל מדיניות של כמעט-מעצמה, ובכך ליטול על עצמה קשיים ובעיות, שבניגוד למעצמות — אין היא מצוידת באמצעים לפתורם בהצלחה. את רדיפתה זו של מצרים אחר

לגבי בסיסה בתעלת סואץ ובסודאן, וכן הוכחות ברורות, קבל עם ועולם, כי אין לחצה של לוגדון קובע מכאן ואילך את מדיניותה של מצרים. מכאן נבע, לא רק החתירה להור-צאת הכוחות הבריטיים מסואץ, שהביאה בסופו של-דבר לפינוים, וההתנגדות לרעיונות האמריקניים-בריטיים להקמת ארגון-הגנה אזוירי במזרח התיכון — אלא גם עיצובה של מדי-ניות-חוץ מצרית עצמאית. הרצון לבסס את עצמאותה של מצרים הביא להתפתחויות אחדות:

● מדיניות אי-ההזדהות עם המעצמות הגדולות; תחילתה של זו עוד בטרם הפכה ברה"מ למקור סיוע למצ-רים — ובכך המשיך עבד אנינאצר בקו שנקטו מדינאי מפלגת הופד בימי השלטון המלוכני. תכליתה — למנוע חידושה של הנוכחות הבריטית במצרים בכליות חדשה. ההתקרבות ל-ברה"מ מאז 1955 נבעה מניצול ההזדמנויות שנוצרו, ולא מתודעה רעיונית — ובכך אין עבד אנינאצר שונה, דרך משל, ממדינאים סורים שמרניים כאד-דואליבי או ח'אלד אל-עיסם.

● הרחבת השפעתה של מצרים, תוך הגבלת הש-פעתן של מדינות אחרות, במרחב שמסביבה; זאת במיוחד במדינות ערב הגובלות בה, ובמידה פחותה מזו — במדינות המגרב, באתיופיה, באיראן ואף בקונגו.

מדיניותו הערבית של עבד אנינאצר אינה מעושה, ועם זאת — אף אינה ניזונה מהרגשת-אחווה אידיאליסטית. אין הוא אביה-מולידה של הלאומנות הערבית — אף כי טיפח אותה ככוח שיסלק את המשטרים „הריאקציוניים". מדיניותו נבעה מן השיקול, כי השפעה מצרית מוגברת בארצות השכ-נות תשמש קריהגנה ראשון מפני לחצן של בריטניה או מעצ-מות אחרות על מדיניותה העצמאית של מצרים. יתרה מזו: אוכלוסייתה של מצרים, צבאה, הסקטור המודרני-המבוסס של כלכלתה, המנהל המפותח והממסד התרבותי הערבי — כל אלה גדלים מן הקיים במדינות ערב האסיתיות, ומשמשים בסיס טבעי לשאיפותיה של המנהיגות המצרית במרחב, כל עוד אין מעצמות גדולות יותר בולמות אותה. ואכן, מעניין להשוות בין מדיניותן של ממשלות מצרים מאז מלחמת-הער-לם השניה בנושא הלבנט, חצי-האי ערב וסודאן — לבין מדי-ניות מוחמד עלי ובנו אבראהים, במאה הי"ט. בשני המקרים עמדו שליטי מצרים נוכח אותה מציאות גיאופוליטית — וחת-רו למדיניות עצמאית, שיצרה אתגר לאינטרסיהן של מעצמות עולמיות.

עובדת-החיים שניה, שעליה הגיב עבד אנינאצר, היא היזקקותה של מצרים לסיוע כלכלי. מבלי לדון בערכן המהותי של תכניות הפיתוח, אין להכחיש כי נדרש מאמץ, שעיקרו ממשלתי, לשיפור מהותי ברמת-החיים במצרים, ול-עמידה בצורכי גידולה הטבעי של האוכלוסיה; ולכך נדרש הון-זה. צורך זה הנחה את מצרים לנקוט במדיניות שמטרתה: הרחבת עצמאותה האסטרטגית והדיפלומטית; אי-הזדהות, כלומר סיוע אמריקני וסובייטי מזה — והרחבת השפעתה ב-מרחב, כדי להגיע לעושר הנפט שבמפרץ הפרסי, מזה.

באחד ממאמריו המעניינים, מיום 31 בדצמבר 1965, הס-ביר חסנין הייכל, עורכו רבה-השפעה של „אל-ארהאם" ר-שופרו העיתונאי של עבד אנינאצר, כי הצלחתה של מצרים להשיג סיוע-חוץ ממערב וממזרח כאחד נובעת, בעיקרה, מחתירתה הפעילה להשפעה בעולם הערבי ובאפריקה, ומתמי-כתה ב„תנועות-שחרור לאומיות" נגד המערב (במוצהר: נגד הקולוניאליזם). „מבט מקרוב לתחום זה מגלה מציאות ש-אינה מוטלת בספק: מצרים מפיקה רווחים ממדיניות-החוץ שלה, ואין זו מהווה מעמסה עליה". בקנותה לעצמה רווח-מדיני שיש להתחשב בו, העשוי בכל עת להקל על האינטר-סים הסובייטיים ולהפריע לאינטרסי המערב, הפכה מצרים,

נאצר בוועידת פסגה ערבית

● על כך בספר „טוריה — מאבק אל הצמרת", מאת פ' סיל, „מערכות", תשל"ח.

השפעה במרחב הסובב אותה ומעבר לו, ויצירת אווירת מתח ומשבר בחלקי-תבל שונים, אפשר להסביר, אולי, בצורך להת- בטאות-עצמית מהפכנית.

בדרך זו הפכה מדיניותה של מצרים לתכססנית והפכפכת יותר ויותר: קשה להשיג ברציפות הן את המשך הסיוע מצד ארה"ב, התוהה- מטבע הדברים — מדוע עליה לממן את הטרודתה על-ידי עבד אנינאצר, והן את הסיוע מצד ברה"מ, התמחה, לעתים, על החבית-המצרית שאין לה תחתית. עם זאת מובן, כי סיוע המעצמות מספק את ה"דלק" הדרוש למצרים למדיניות-החוץ ולמדיניות-הפנים כאחת.

רדיפתה של מצרים אחר הרחבת השפעתה באזור הפכה בלתי-עקיבה. האקטיביזם הביא ללחץ כבד מדי במקומות רבים מדי — עד שלמעשה נמצאו המצרים חותרים תחת אותם כוחות ששאפו לעודד. כאן מתגלה דמיון בין מצרים, "המהפכ- ניים" לאמריקנים, "שמרנים", בחוסר-היכולת להבחין במש- מעותם של אנשים ואירועים בניכר שלא ביחס אליהם עצמם. במדינות ערב משוכנעים רבים, כי כדי להשביע את רצונה של קהיר לא די ללאומנים ולסוציאליסטים ערבים לאהוד אותה; עליהם אף לפעול בהכוונה מצרית כבדתידי, ולהקריב את עצמאותם המדינית והמוסרית. התלהבותם של פקידים מצ- רים בגיוס תומכים מביאה לעתים לתוצאות הפוכות מן ה- מתוכנן, ומעודדת מרירות ומריבות בין אלה שהיו משתפים פעולה ביניהם לבין עצמם וכן עם מצרים. מכאן המסקנה, כי אף שהמהפכה המצרית הגבירה את תודעתן של מדינות ערב האחרות לגבי הצורך ברפורמות והיכולת לשמור על אינטר- סיהן כלפי המערב — אוזן הישג זה והועם על-ידי צדידה ה- הרסינים של ההשפעה המצרית.

גם בתחום היחסים עם המעצמות חורגת מצרים מיכולתה. ההנחה כי תוכל לנהל מדיניות עצמאית בכל החזיתות, ללא הסתגלות לאינטרסי ברה"מ או ארה"ב, היא בבחינת מות- רות למצרים, ומשתקף ממנה היעדר גישה מציאותית באשר למשאביה שלה. למשל, "הנייטרליזם החיובי" המצרי, שיש שכינוהו נייטרליזם, "משיחי", הוא מאמץ מודע ליטול תפקיד ראשי בקרב המדינות האפרו-אסייתיות, ולהפכן לכוח מגובש בין הגושים. ואולם, הספקנים רואים במגמה זו לא ניסיון לגשר בין הגושים — כי אם שאפתנות מצרית לנצל את המה- פכה הלאומית ב"עולם השלישי" ואת היזדקקותה של ברה"מ לבעלות-ברית. התוצאה היתה — הרחבת הפער בין מצרים למערב, והפיכתה לבעלת-ברית-בפועל של הסובייטים, המנ- סה — עם זאת — לנצלם למטרותיה.

בגלל השאיפה לעצמאות שלטה במצרים, מאז מלחמת-העו- לם השניה, גישה אנטי-קולוניאליסטית. אך הדוקטרינה המצ- רית הגלומה ב"אמנה הלאומית" משנת 1962, רואה את מקור המתיחות הבין-לאומית בקולוניאליזם, ומקבלת את ההשק- פה הלניניסטית לגבי מהותו — וגישה זו מרחיקת-לכת יותר משהיו פני הדברים קודם לכן. ב"אמנה" נאמר, כי מצרים תילחם באימפריאליזם ובהשתלטות הזרה על כל צורותיה, ותפעל לגיבושו של השלום... ראייה כזאת אינה מאפשרת לני- קוט בעמדת-תיווך בין הגושים. ממנה מתחייב, כי בעוד שה- מושג "אימפריאליזם", כולל ה"ניאוי-קולוניאליזם", הפך חר- פף לאינטרסים אסטרטגיים וכלכליים מערביים — אין הוא תופס כלל ועיקר, כאשר המדובר באינטרסים סובייטיים; אלה אינם יכולים להיות, על-פי תפיסה זו, אימפריאליסטיים. ב- רוח זו העיר מצרי אינטליגנטי, בעל משרה אחראית, כי "ל- מעשה אפשר לראות בברה"מ מדינה בלתי-מזדהה, שהרי תר- מכת היא בדריקום בשלום ומתנגדת לאימפריאליזם...". זהותן של השקפות מצרים והגוש הקומוניסטי בנושאים בין-לאו- מיים הופכת, בהקשר זה, ליותר מנסיבתית או טקטית.

עם זאת קיים ניגוד-כוח בין המטרות הסובייטיות לטווח- ארוך למטרות המצריות. אף כי פעולות המצרים במזרח ה- תיכון ובאפריקה מקבילות לאלה של הסובייטים או אף מתו- אמות עמחן, אין מטרתם של המצרים למסור את המרחב

לשליטה סובייטית, כי אם היפוכו של דבר — להבטיח שה- הנהגה המהפכנית בו תהיה מצרית ולא סובייטית. המהפכה המצרית נתפסת כתחליף לקומוניזם או כמנוגדת לו.

אמנם, כל עוד נמשך המאבק במערב, אין משמעות מעשית למטרותיהם הנבדלות של שני השותפים; אך בבוא המועד תהיה חשיבות מכרעת לשאלה, מי מהם יצליח לנצל את שותפו למטרותיו שלו. פתוחות לפנינו, איפוא, שתי קושיות:

ראשית, התגבר עליונותה החומרית של ברה"מ על יתרונה הטבעי של מצרים כחלק מן המרחב, מן הבחינה הגיאוגר- פית ומן הבחינה התרבותית? מלבד שביעות-רצונם מכך שב- כל מקרה יצא המערב וידו על התחתונה, יכולים הסובייטים לחוש ביטחון מסוים בתוצאות: כיוון שמצרים פועלת אך ורק בעזרת המשאבים המסופקים על-ידיהם, יבוא הזמן בו תיעלם אשליית היוזמה המצרית — והם יירשו את הישגיה. לאופטימיזם סובייטי זה שותפים גם הקומוניסטים המצרים, שמאז 1964 הפכו מנרדפים ונדכאים במצרים — לתומכי המשטר המצרי.

ושנית, היתפתח משטרו של עבד אנינאצר במצרים, כפי שמניחים קומוניסטים אלה, בכיוון ההיסטורי הרצוי, לעבר "סוציאליזם אמיתי"? יש אירוניה בציונם של השותפים ל- דעה זו — הסובייטים והאנטי-נאצריים הקיצוניים במצרים ובעולם הערבי, מעבר מזה, ושל המתנגדים לה — דהיינו, אלה הסבורים ומקוים כי הנאצריזם לא יתמוז בקומוניזם, והם: עבד אנינאצר עצמו, הסינים וקבוצה מתיאטרי-הולכת במש- רד החוץ של ארה"ב.

אחרית דבר

אלה דברי פרופ' קאר ב-1966. ב-1968 שונים פני הדברים, בעקבות מלחמת ששת-הימים — אף כי מניעה של מצרים ואינטרסיה הכלליים בוודאי שלא נשתנו. נזכיר רק עיקרי-נקודות של שוני בשני- תיים שחלפו:

● תלותו של עבד אנינאצר בברה"מ גברה מאוד, משנטלה זו על עצמה את שיקומו המדיני, הצבאי והכלכלי לאחר התבוסה במלחמה; כבר עתה מת- גלית התופעה, שעליה רומז קאר, של "היעלמות אשליית היוזמה המצרית". כל הקורא את הודעת הסיכום של ביקור עבד אנינאצר במוסקבה ביולי 1968, את נאומו ב-23 באותו חודש (יום המהפ- כה), ואת תגובות מצרים על הפלישה לצ'כוסלו- בקיה — על נקלה יעמוד על מגמת הדברים;

● פינוי תימן על-ידי המצרים מנע את השתל- טותם בדרום-ערב, שפונתה על-ידי בריטניה. הנהנה העיקרי מכך היא ברה"מ, שבפניה נפתחו, "אפש- רויות" חדשות;

● החתרנות המצרית במדינות ערב השמרניות ובעלות-הנפט, "נדחתה", שכן עבד אנינאצר זקוק מאוד לסיוען במטבע קשה — שבו, במידה רבה, תלוי קיומה הכלכלי של מצרים.

ואולם, קווי-שוני אלה אינם מורידים מערך ניתו- חיו של קאר; גם בבואנו לבחון את מדיניותה של מצרים כיום — עניין רב לנו באבחנותיו.